

ЩОДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ ДОГОВОРІВ НЕДІЙСНИМИ

Р.Б. Прилуцький

*кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри цивільного та господарського права
ВНЗ «Національна академія управління»*

А.А. Зерниченко

*магістрант
ВНЗ «Національна академія управління»*

Постановка проблеми. У зв'язку з укладенням і виконанням господарських договорів часто виникають проблемні питання, пов'язані з визнанням договорів недійсними та неукладеними. Актуальність даної проблематики збільшується в умовах визнання законодавцем пріоритетності договору у регулюванні цивільних відносин й, тим самим, перетворення його у самостійне джерело права [1]. Судова практика свідчить про складність розгляду справ з цих питань, обумовлену у першу чергу недосконалістю чинного законодавства. Існуючі у зв'язку з цим роз'яснення вищих судових органів містять спірні положення, що вимагає наукових досліджень у цьому напрямку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання, пов'язані з проблемою визнання господарських договорів (власне, як і цивільних) недійсними не дістали широкого відображення у спеціально призначених їм публікаціях. Можна вказати тільки на параграф «Недійсність господарських договорів» у посібнику «Актуальні проблеми господарського права», підготовлений О.А. Беяневич [2, с. 391–410].

Метою є аналіз основних актуальних проблеми визнання господарських договорів недійсними, існуючої судової практики та надання пропозицій щодо шляхів їх вирішення.

Основні результати дослідження. При дослідженні проблем визнанням господарських договорів недійсними важливим є правильне визначення законодавства щодо недійсності договорів. При цьому необхідно враховувати, що згідно з ч. 2 ст. 4 Господарського кодексу України (надалі – ГК) [3] особливості регулювання майнових відносин суб'єктів господарювання визначаються цим Кодексом. Відповідно до ч. 7 ст. 179 ГК господарські договори укладаються за правилами, встановленими Цивільним кодексом України (надалі – ЦК) [4] з урахуванням особливостей, передбачених ГК, іншими нормативно-правовими актами щодо окремих видів договорів. Таким чином, при розгляді питань недійсності господарських договорів необхідно керуватись нормами ГК, що

містять особливості правового регулювання господарських договорів (наприклад, статті 180, 181, 207, 208), відповідними нормами ЦК (§ 2 гл. 16 розд. IV (статті 215–236) й інших законів. Відповідні норми містяться також у Земельному кодексі України [5], Законах України «Про захист прав споживачів» [6]; «Про приватизацію державного майна» [7], «Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)» [8], «Про оренду державного та комунального майна» [9], «Про страхування» [10], «Про передачу об'єктів права державної та комунальної власності» [11], «Про оренду землі» [12], «Про банки і банківську діяльність» [13], «Про іпотеку» [14] та ін.

Важливе значення також має судова практика, особливо тлумачення й роз'яснення, що містяться у Постанові Пленуму Верховного Суду України від 06.11.2009 р. № 9 «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» (надалі – Постанова Пленуму ВСУ № 9) [15], Постанові Вищого господарського суду України від 09.05.2013 р. № 11 «Про деякі питання визнання правочинів (господарських договорів) недійсними» (надалі – Постанова Пленуму ВГСУ № 11) [16], Інформаційному листі Вищого господарського суду України від 07.04.2008 № 01-8/211 «Про деякі питання застосування Цивільного і Господарського кодексів України» (надалі – Інформаційний лист ВГСУ № 01-8/211) [17], узагальнення Верховного Суду України «Практика розгляду судами цивільних справ про визнання правочинів недійсними» [18].

При вирішенні спорів, пов'язаних з визнанням господарських договорів недійсними, можуть виникати певні труднощі, пов'язані з співвідношенням понять «господарський договір», «угода», «правочин», «господарське зобов'язання».

У словниках вказується на тотожність термінів «угода» й «договір»: «Договір – угода про права та обов'язки між державами, підприємствами, установами, окремими особами... Угода – 1. взаємна домовленість про що-небудь. 2. договір, за яким встановлюються взаємні зобов'язання щодо чого-небудь» [19, с. 109, 491].

Відповідно до ч. 1 ст. 626 ЦК договором визнається домовленість двох чи більше осіб, яка спрямована на встановлення, зміну чи припинення цивільних прав та обов'язків.

Виходячи з цього термін «домовленість» слід розуміти як договір чи угоду, якщо така домовленість досягнута з дотриманням вимог, встановлених для укладення договору.

Згідно зі ст. 202 ЦК правочином визнається дія осіб, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Дво- чи багатостороннім правочином (договором) є погоджена дія двох або більше сторін. Відповідно не всі правочини є договорами, а тільки ті, для вчинення яких необхідна воля й погодження (домовленість) двох або більше сторін. Іншими словами, будь-який договір є правочином. Проте односторонній правочин договором не є. З урахуванням цього у назві Постанови Пленуму ВГСУ № 11 «Про деякі питання визнання правочинів (господарських договорів) недійсними» не виправдано записано «правочинів (господарських договорів)», оскільки

терміни «правочин» і «господарський договір» не є абсолютно тотожними. Підстави і порядок визнання нечинними, незаконними таких правочинів, як акти, значно відрізняється від підстав і порядку визнання недійсними господарських договорів.

Згідно з ч. 2 ст. 20 ГК права та законні інтерес суб'єктів господарювання захищаються шляхом, у тому числі, визнання недійсними господарських угод з підстав, передбачених законом (наряду з визнанням повністю або частково недійсними актів органів державної влади та органів місцевого самоврядування, актів інших суб'єктів, що суперечать законодавству, ущемлюють права та законні інтереси суб'єкта господарювання або споживачів). Стаття 16 ЦК серед низки способів захисту цивільних прав та інтересів містить і визнання правочину недійсним.

Що стосується термінів «угода», «правочин», то ми пояснили, як вони співвідносяться з терміном «договір». Проте стаття 20 передбачає застосування терміну «недійсний» не тільки до угод, але й актів, які не є угодами (договорами). Така ж ситуація існує і в ЦК. Як відмічається і в Узагальненнях Верховного Суду України «Практика розгляду судами цивільних справ про визнання правочинів недійсними» (надалі – Узагальнення ВСУ), у ЦК цей термін застосовується до: визнання прав інтелектуальної власності недійсними (ст.ст. 469, 479, 499); недійсності заборони відступлення права грошової вимоги (ст. 1080); визнання недійсним свідоцтва про право на спадщину (ст. 1301); недійсності права вимоги (ст.ст. 197, 519); недійсності зобов'язання (ст.ст. 548, 565); недійсності акта передання-прийняття робіт (ст. 882); недійсності чека (ст. 1102) тощо.

Це не виправдано розширює поняття «недійсність», підстави його застосування та правові наслідки. Зокрема, некоректним є застосування цього терміну до нормативно-правових актів – у цьому випадку може йтися про їх нечинність або неправомірність (незаконність, протиправність), а також до документів, якими оформлюється, підтверджується право, оскільки право не може бути недійсним – воно або є, або ні. Відповідно, за правилами недійсності правочинів не можна визнавати документи, які за своїм змістом не є правочинами.

Використання у ст. 20 ГК терміну «угода» не зовсім стикнується зі статтями 207, 208 ГК, в яких йдеться про недійсність господарського зобов'язання, а термін «угода» навіть не згадується. При цьому із змісту ч. 2 ст. 207 ГК може навіть скластись враження про певне ототожнення термінів «господарське зобов'язання» і «господарський договір». Але, як правильно зазначає О. Беляєвич, з теоретичної точки зору це є невірним: подібно тому, як в одному понятті не можуть об'єднуватися юридичний факт та його правові наслідки, виключається можливість утворення єдиного поняття договірної угоди та договірної зобов'язання [2, с. 391].

Згідно зі ст. 174 ГК господарські зобов'язання можуть виникати з різних підстав, у тому числі з господарського договору та інших угод, передбачених законом, а також з угод, не передбачених законом, але таких, які йому не

суперечать. Тобто, договір (угода) не є єдиною підставою виникнення господарського зобов'язання.

Ще складніша ситуація виглядає у зв'язку з організаційно-господарськими зобов'язаннями, які за своєю природою не є майновими. За ч. 3 ст. 176 ГК вони можуть виникати з договору та набувати форми договору. Із цього можна зробити висновок, що договір тут може розглядатися скоріш винятком, ніж правилом. Організаційно-господарські зобов'язання, як правило, виникають безпосередньо із закону або іншого нормативно-правового акта, акту управління господарською діяльністю тощо. Стаття ж 20 ГК одним із способів захисту прав та законних інтересів суб'єктів господарювання встановлює визнання повністю або частково недійсними актів органів державної влади та органів місцевого самоврядування, актів інших суб'єктів, що суперечать законодавству, ущемляють права та законні інтереси суб'єкта господарювання або споживачів.

Виходячи із змісту ст. 207 ГК О. Беяневич, як представляється, робить правильний висновок про те, що у ГК йдеться лише про оспорюваність господарських договорів (угод). При цьому вона вважає, що підстави оспорюваності господарських угод, визначені в ГК, мають субсидіарний характер щодо норм ЦК про підстави оспорюваності правочинів, викладених у § 2 глави 16 «Правочини», а правила ЦК щодо нікчемності правочинів повинні поширюватися і на господарські угоди, оскільки в ч. 1 ст. 207 ГК відсутні відповідні приписи [2, с. 392, 393].

На цій позиції знаходиться й Вищий господарський суд України (надалі – ВГСУ), на думку якого, необхідно з урахуванням приписів ст. 215 ЦК та ст. 207 ГК розмежувати види недійсності правочинів, а саме: нікчемні правочини, недійсність яких встановлена законом (наприклад, ч. 1 ст. 220, ч. 2 ст. 228 ЦК, ч. 2 ст. 207 ГК), і оспорювані, які можуть бути визнані недійсними лише в судовому порядку за позовом однієї з сторін, іншої заінтересованої особи, прокурора (зокрема, ч. 1 ст. 227, ч. 1 ст. 229, ч. 1 ст. 230, ч. 1 ст. 232 ЦК, ч. 1 ст. 207 ГК) (п/п 2.5.2. Постанови Пленуму ВГСУ № 11).

У судовій практиці й літературі дискусійним є питання про те, чи може подаватися до суду позов про визнання недійсним нікчемного правочину.

За змістом ч. 2 ст. 215 ЦК нікчемний правочин, на відміну від оспорюваного, є недійсним незалежно від наявності чи відсутності відповідного рішення суду. Однак це, вважає ВГСУ, не виключає можливості подання та задоволення позову про визнання нікчемного правочину (господарського договору) недійсним... спори про визнання нікчемних правочинів недійсними підлягають вирішенню господарськими судами у загальному порядку. З'ясувавши, що оспорюваний правочин є нікчемним, господарський суд зазначає в резолютивній частині рішення про його недійсність або, за відсутності підстав для такого визнання, відмовляє в задоволенні позову (п/п 2.5.2. Постанови Пленуму ВГСУ № 11).

Це твердження суперечить позиції ВСУ, який вважає, що відповідно до статей 215 та 216 ЦК суди розглядають справи за позовами: про визнання оспорюваного правочину недійсним і застосування наслідків його недійсності,

про застосування наслідків недійсності нікчемного правочину. Вимога про встановлення нікчемності правочину підлягає розгляду в разі наявності відповідного спору. Такий позов може пред'являтися окремо, без застосування наслідків недійсності нікчемного правочину. У цьому разі в резолютивній частині судового рішення суд вказує про нікчемність правочину або відмову в цьому.

При цьому, вимога про визнання оспорюваного правочину недійсним та про застосування наслідків його недійсності, а також вимога про застосування наслідків недійсності нікчемного правочину може бути заявлена як однією зі сторін правочину, так і іншою заінтересованою особою, права та законні інтереси якої порушено вчиненням правочину (п. 5 Постанови Пленуму ВСУ № 9).

Позиція ВСУ основана, очевидно, на змісті ч. 2 ст. 215 ЦК, якою встановлено, що визнання нікчемного правочину недійсним судом не вимагається, і ч. 5 ст. 216 ЦК, відповідно до якої вимога про застосування наслідків недійсності нікчемного правочину може бути пред'явлена будь-якою заінтересованою особою.

Із цього витікає, що суд розглядає не питання про недійсність нікчемного правочину, а про його (правочину) нікчемність і не відповідно до позову про його недійсність, а позову про наслідки недійсності нікчемного правочину. Правда, це не виключає подання до суду позову про визнання правочину, а, відповідно, і господарського договору нікчемним.

Таку думку висловлено також в Узагальненнях ВСУ: «Згідно зі ст.ст. 215 і 216 ЦК суди вправі з дотриманням правил підсудності розглядати позови: про визнання оспорюваного правочину недійсним і застосування наслідків його недійсності; про встановлення нікчемності правочину і застосування наслідків його недійсності. Звернутися з вимогою про встановлення нікчемності правочину позивач вправі, якщо є спір про наявність або відсутність такого факту».

Таким чином, при визнанні правочину чи господарського договору недійсними потрібно розрізнити два види можливих позовів: 1) позов про визнання недійсним правочину чи господарського договору (якщо вони є оспорюваними); 2) позов про визнання правочину чи господарського договору нікчемним. За наявності відповідних підстав у першому випадку у резолютивній частині рішення суд вказує про недійсність правочину чи господарського договору, а в другому випадку – про встановлення їх нікчемності.

Як вже зазначалось, нормами ЦК визначено низку нікчемних правочинів, наприклад, ст.ст. 219; 220, 221, 224, 226, 228, 633, 780, 998, 1055, 10561. Частиною 2 ст. 207 ГК передбачено додаткові підстави. Так, недійсною може бути визнано також нікчемну умову господарського зобов'язання, яка самостійно або в поєднанні з іншими умовами зобов'язання порушує права та законні інтереси другої сторони або третіх осіб. Нікчемними визнаються, зокрема, такі умови типових договорів і договорів приєднання, що:

– виключають або обмежують відповідальність виробника продукції, виконавця робіт (послуг) або взагалі не покладають на зобов'язану сторону певних обов'язків;

– допускають односторонню відмову від зобов'язання з боку виконавця або односторонню зміну виконавцем його умов;

– вимагають від одержувача товару (послуги) сплати непропорційно великого розміру санкцій у разі відмови його від договору і не встановлюють аналогічної санкції для виконавця.

Сторони нікчемного правочину не зобов'язані виконувати його умови (навіть якщо суд не визнавав його недійсним). Поряд з тим, як відмічає ВГСУ, законом не виключається можливість вирішення судом спорів, пов'язаних з визнанням нікчемних правочинів дійсними, у випадках, встановлених законом (ч. 2 ст. 218, ч. 2 ст. 220 ЦК). Це відповідає ч. 2 ст. 215 ЦК, якою передбачено, що у випадках, встановлених цим Кодексом, нікчемний правочин може бути визнаний судом дійсним.

Відповідно до ст. 215 ЦК підставою недійсності правочину є недодержання в момент вчинення правочину стороною (сторонами) вимог, які встановлені ч.ч. 1–3, 5 та 6 ст. 203 цього Кодексу на момент вчинення правочину. Недійсність правочину відповідно зумовлюється наявністю дефектів таких його елементів: 1) дефекти (незаконність) змісту правочину; 2) дефекти (недоотримання) форми; 3) дефекти суб'єктного складу; 4) дефекти волі – невідповідність волі та волевиявлення.

Необхідно мати на увазі, що ч. 1 ст. 207 ГК містить також особливі умови недійсності господарського зобов'язання: 1) господарське зобов'язання вчинено з метою, яка завідомо суперечить інтересам держави і суспільства; 2) господарське зобов'язання укладено учасниками господарських відносин з порушенням хоча б одним з них господарської компетенції (спеціальної правосуб'єктності).

ВСУ зазначає, що судам необхідно враховувати, що згідно із ст.ст. 4, 10 та 203 ЦК зміст правочину не може суперечити ЦК, іншим законам України, які приймаються відповідно до Конституції України та ЦК, міжнародним договорам, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, актам Президента України, постановам Кабінету Міністрів України, актам інших органів державної влади України, органів влади Автономної Республіки Крим у випадках і в межах, встановлених Конституцією України та законом, а також моральним засадам суспільства. Зміст правочину не повинен суперечити положенням також інших, крім актів цивільного законодавства, нормативно-правових актів, прийнятих відповідно до Конституції України (статті 1, 8 Конституції України). Відповідність чи невідповідність правочину вимогам законодавства має оцінюватися судом відповідно до законодавства, яке діяло на момент вчинення правочину (п. 2 Постанови Пленуму ВСУ № 9).

За загальним правилом невиконання чи неналежне виконання правочину не тягне за собою правових наслідків у вигляді визнання правочину недійсним. У такому разі заінтересована сторона має право вимагати розірвання договору або застосування інших передбачених законом наслідків, а не визнання правочину недійсним. Проте законодавство може містити положення, які суперечать цьому правилу. Так, згідно з ч. 5 ст. 27 Закону України «Про приватизацію державного майна» на вимогу однієї із сторін договір купівлі-

продажу може бути розірвано або визнано недійсним за рішенням суду в разі невиконання іншою стороною зобов'язань, передбаченим договором купівлі-продажу, у визначені строки. На це вказує і ВГСУ (п/п 2.2. Постанови Пленуму ВГСУ № 11).

З нашої точки зору, такі недоречності пов'язані з недоглядом законодавця, який не встиг внести необхідні зміни до подібних законів з метою приведення їх у відповідність з положеннями ЦК. Суди, безперечно, мають всі підстави не приймати у подібних випадках до розгляду позови про визнання договорів недійсними.

Позови визнання правочинів чи господарських договорів недійсними або нікчемними можуть подаватися разом з вимогами про застосування наслідків недійсності або нікчемності правочину чи господарського договору, що не виключає подання й окремих позовів про такі наслідки. За ст. 216 ЦК недійсний правочин не створює юридичних наслідків, крім тих, що пов'язані з його недійсністю. Способами захисту прав при цьому є двостороння реституція або, у разі її неможливості, – відшкодування вартості того, що одержано (ч. 1), відшкодування заподіяних збитків та моральної шкоди винною стороною (ч. 2).

На думку ВСУ, реституція як спосіб захисту цивільного права застосовується лише в разі наявності між сторонами укладеного договору, який є нікчемним чи який визнано недійсним. У зв'язку з цим вимога про повернення майна, переданого на виконання недійсного правочину, за правилами реституції може бути пред'явлена тільки стороні недійсного правочину. Норма ч. 1 ст. 216 ЦК не може застосовуватись як підстава позову про повернення майна, переданого на виконання недійсного правочину, яке було відчужене третій особі. Не підлягають задоволенню позови власників майна про визнання недійсними наступних правочинів щодо відчуження цього майна, які були вчинені після недійсного правочину.

У цьому разі майно може бути витребувано від особи, яка не є стороною недійсного правочину, шляхом подання виндикаційного позову, зокрема від добросовісного набувача – з підстав, передбачених ч. 1 ст. 388 ЦК.

Рішення суду про задоволення позову про повернення майна, переданого за недійсним правочином, чи витребування майна із чужого незаконного володіння є підставою для здійснення державної реєстрації права власності на майно, що підлягає державній реєстрації за власником, а також скасування попередньої реєстрації відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень» (п. 10 Постанови Пленуму ВСУ № 9).

Необхідно мати на увазі, що добросовісність набувача майна в силу ч. 5 ст. 12 ЦК презюмується. Якщо судом буде встановлено, що набувач знав або повинен був знати про наявність перешкод до вчинення правочину, зокрема те, що продавець майна не мав права його відчужувати, це може свідчити про недобросовісність набувача й бути підставою для задоволення позову про витребування у нього цього майна. Продаж майна на торгах (аукціоні), проведених з порушенням порядку, встановленого чинним законодавством,

виключає можливість визнання особи, яка придбала товар на таких торгах (аукціоні), добросовісним набувачем відповідного майна (п/п 2.15 Постанови Пленуму ВГСУ № 11).

Нікчемний правочин або правочин, визнаний судом недійсним, вважається таким з моменту його вчинення (ч. 1 ст. 236 ЦК). За змістом ч. 3 ст. 207 ГК господарське зобов'язання, визнане судом недійсним, також вважається недійсним з моменту його виникнення.

Частиною 3 ст. 207 ГК передбачена можливість припинення господарського зобов'язання лише на майбутнє. Якщо зі змісту господарського договору випливає, що зобов'язання за цим договором може бути припинено лише на майбутнє, оскільки неможливо повернути усе одержане за ним (наприклад, вже здійснене користування за договором майнового найму (оренди), користування електроенергією, спожиті послуги, зберігання, здійснене за відповідним договором, тощо), то господарський суд одночасно з визнанням господарського договору недійсним (за наявності підстав для цього) зазначає в резолютивній частині рішення, що зобов'язання за договором припиняється лише на майбутнє. При цьому слід враховувати, що зобов'язання припиняються на майбутнє не на підставі відповідної вказівки в рішенні суду, а в силу закону, тому при визнанні недійсним правочину (господарського договору) зобов'язання його сторін припиняються на майбутнє з моменту набрання чинності рішення суду про визнання правочину (договору) недійсним, хоча б у судовому рішенні й не було зазначено про таке припинення. Якщо господарське зобов'язання припиняється лише на майбутнє, господарським судам слід виходити з того, що у відповідних випадках і неможливості повернення одержаного за зобов'язанням у натурі правові наслідки такої недійсності визначаються відповідно до ст. 216 ЦК та ч. 2 ст. 208 ГК.

Разом з тим, якщо за правочином, визнаним недійсним, права та обов'язки передбачалися лише на майбутнє, то наслідки у вигляді реституції застосовані бути не можуть, але згідно з ч. 2 ст. 236 ЦК можливість настання таких прав та обов'язків у майбутньому припиняються.

З визнанням господарських договорів недійсними тісно межує питання про визнання таких договорів неукладеними. Не може бути визнаний недійсним договір, який не укладено, оскільки умови визнання договору недійсним повинні бути наявними саме на момент його укладення.

Однією з основних умов укладання господарського договору є досягнення домовленості за всіма істотними умовами договору. Загальні положення про істотні умови договору закріплено у ч. 1 ст. 638 ЦК. Проте у ст. 180 ГК містяться важливі особливості, які відрізняють господарський договір від звичайного цивільного договору. Господарський договір, як і цивільний, вважається укладеним, якщо між сторонами у передбачених законом порядку та формі досягнуто згоди щодо усіх його істотних умов. Істотними є умови, визнані такими за законом чи необхідні для договорів даного виду, а також умови, щодо яких на вимогу однієї із сторін повинна бути досягнута згода. Однак, на відміну від цивільного, при укладенні господарського договору сторони зобов'язані у будь-якому разі погодити предмет, ціну та строк дії договору. Для

укладання ж цивільного договору вимагається узгодити у будь-якому випадку тільки предмет договору. Відсутність у договорі тієї чи іншої істотної умови (умов) може свідчити про його неукладення, а не про недійсність.

Частиною 2 ст. 15 Закону України «Про оренду землі» встановлено, що відсутність у договорі оренди землі однієї з істотних умов, передбачених цією статтею, а також порушення вимог статей 4-6, 11, 17, 19 цього Закону є підставою для відмови в державній реєстрації договору оренди, а також для визнання договору недійсним відповідно до закону.

Із змісту п/п 2.6. Постанови Пленуму ВГСУ № 11 можна зробити висновок, що ВГСУ розглядає це як виняток і допускає визнання договорів оренди землі недійсними за відсутності будь-якої істотної умови, визначеної такою у ст. 15 закону. На наш погляд, з цією позицією навряд чи можна погодитись, оскільки вказане положення ст. 15 суперечить ч. 1 ст. 638 ЦК та ст. 180 ГК щодо умов і моменту укладання договору, а також ст. 15 ЦК щодо умов визнання договору недійсним. Відповідно ж до ч. 2 ст. 4 ЦК закон чи його окреме положення не можуть інакше регулювати певні відносини ніж ЦК. Якщо законодавець хоче саме цього, то він зобов'язаний внести зміни до відповідних положень ЦК, чого немає. Безперечно, що у даному випадку договір оренди землі має визнаватись неукладеним.

Проте, з визнанням договору неукладеним є проблема. ВСУ і ВГСУ вважають, що позовна вимога про визнання правочину неукладеним не відповідає передбаченим законом способам захисту цивільних прав та охоронюваних законом інтересів, і тому в задоволенні відповідної вимоги має бути відмовлено; в такому разі можуть заявлятися вимоги, передбачені главою 83 ЦК «Набуття, збереження майна без достатньої правової підстави» (п. 8 Постанови Пленуму ВСУ № 9, п/п 2.6. Постанови Пленуму ВГСУ № 11).

Висновки ВСУ й ВГСУ ґрунтуються лише на тому, що у ст. 16 ЦК і ст. 20 ГК не передбачено такий спосіб захисту як визнання договору неукладеним. Відповідно у таких випадках до суду мають подаватися позови не про визнання договору неукладеним, а про наслідки неукладеного договору, у тому числі про повернення майна, набутого без достатньої правової підстави. Зрозуміло, що при цьому суд не може обійти увагою питання про визнання договору неукладеним. Спочатку суд встановить наявність чи відсутність підстав визнання договору неукладеним, а вже потім – можливість застосування відповідних наслідків. Формально це відповідає закону. Проте, як видається, таке положення не відповідає потребам захисту прав та законних інтересів учасників договірних відносин і вимагає доповнення статей 16 ЦК й 20 ГК положенням про такий спосіб захисту як «визнання правочину, договору неукладеним». При цьому слід приймати до уваги також те, що наслідком визнання договору неукладеним можуть бути не тільки майно, але й блага немайнового характеру.

При вирішенні питання про чинність (укладеність) господарського договору, крім істотних умов, важливе значення можуть мати й інші обставини (не отримано акцепт стороною, що направила оферту; не передано майно, якщо відповідно до законодавства необхідна його передача; не здійснено дер-

жавну реєстрацію або нотаріальне посвідчення, необхідні для його вчинення, тощо).

Визначення договору як неукладеного може мати місце на стадії укладення договору, а не за наслідками виконання його сторонами. Якщо дії сторін свідчать про те, що оспорюваний договір фактично було укладено, суд має розглянути по суті питання щодо відповідності його вимогам закону. Це правило не стосується випадків, коли для вчинення правочину необхідні його державна реєстрація або нотаріальне посвідчення, оскільки за відсутності відповідної реєстрації чи посвідчення договір в будь-якому разі не вважається укладеним (п/п 2.6. Постанови Пленуму ВГСУ № 11).

При вирішенні спорів про визнання господарських договорів недійсними необхідно звертати увагу й на форму договору. Порушення вимог закону щодо укладення правочину в письмовій формі є підставою для визнання його недійсним лише в разі, коли це прямо передбачено законом, зокрема статтями 547, 719, 981, 1055, 1059, 1107, 1118 ЦК тощо.

Зі змісту абзацу 2 ч. 1 ст. 218 ЦК не може доводитися свідченням свідків не лише заперечення факту вчинення правочину або оспорювання окремих його частин, а й факт його вчинення, а також виконання зобов'язань, що виникли з правочину. Випадки, коли свідчення свідків допускаються як засіб доказування факту вчинення правочину, у ЦК визначені прямо (ч. 2 ст. 937, ч. 3 ст. 949 ЦК).

З підстав недодержання вимог закону про нотаріальне посвідчення правочину нікчемними є тільки правочини, які відповідно до чинного законодавства підлягають обов'язковому нотаріальному посвідченню. Вирішуючи спір про визнання правочину, який підлягає нотаріальному посвідченню, дійсним, судам необхідно враховувати, що норма ч. 2 ст. 220 ЦК не застосовується щодо правочинів, які підлягають і нотаріальному посвідченню, і державній реєстрації, оскільки момент вчинення таких правочинів відповідно до статей 210 та 640 ЦК пов'язується з державною реєстрацією, тому вони не є укладеними і не створюють прав та обов'язків для сторін.

При розгляді таких справ суди повинні з'ясувати, чи підлягає правочин обов'язковому нотаріальному посвідченню, чому він не був нотаріально посвідчений, чи дійсно сторона ухилилася від його посвідчення та чи втрачена така можливість, а також чи немає інших підстав нікчемності правочину.

У зв'язку з недодержанням вимог закону про нотаріальне посвідчення правочину договір може бути визнано дійсним лише з підстав, встановлених статтями 218 та 220 ЦК. Інші вимоги щодо визнання договорів дійсними, в тому числі заявлені в зустрічному позові у справах про визнання договорів недійсними, не відповідають можливим способам захисту цивільних прав та інтересів. Такі позови не підлягають задоволенню.

Висновки. Проведений аналіз проблем вирішення спорів про визнання господарських договорів недійсними свідчить про те, що в основі такої проблемності лежать системні недоліки чинного законодавства. З одного боку, – це загальні проблеми невирішеності питання про поняття, правову природу й місце господарського договору у системі права, про співвідношення між ЦК і

ГК, що спонукає судову практику розглядати ГК як певний додаток до ЦК. Хоча у ст. 4 ГК чітко зазначено, що ГК не регулює майнових відносин, що регулюються ЦК, а особливості регулювання майнових відносин суб'єктів господарювання визначаються цим кодексом. Тому, і це друга сторона проблеми, ГК повинен містити більш досконалі положення саме про подібні особливості. Зміст ст. 207, 208 ГК не відповідає цій вимозі. За цілою низкою положень вони є суперечливими і вимагають внесення докорінних змін і доповнень.

Вимагають внесення доповнень ст. 16 ЦК, 20 ГК положенням про такий спосіб судового захисту як «визнання правочинів, договорів неукладеними», ціла низка чинних законів – приведення у відповідність з положеннями ЦК й ГК щодо визнання правочинів чи договорів недійсними або неукладеними.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Див.: Прилуцький Р.Б. Джерела господарського права за чинним законодавством України / Р.Б. Прилуцький // Форум права. – 2010. – № 2. – С. 409–419. Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2010-2/10prbczu.pdf>; Прилуцький Р.Б. Договір та звичай як джерела господарського і цивільного права України / Р.Б. Прилуцький // Часопис Академії адвокатури України. Електронне наукове фахове видання. – 2012. – № 4 (17). Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Chaau/2012-4/12prbcpu.pdf>

2. Актуальні проблеми господарського права: навч. посіб. / за ред. В.С. Щербини. – К.: Юрінком Інтер, 2013. – 528 с. – Бібліогр.: с. 526–527.

3. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 18–22. – Ст. 144.

4. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.

5. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2002. – № 3–4. – Ст. 27.

6. Про захист прав споживачів: Закон України від 12.05.1991 р. (у редакції Закону України від 1 грудня 2005 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2006. – N 7. – Ст. 84.

7. Про приватизацію державного майна: Закон України від 04.03.1992 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1992. – № 24. – Ст. 348.

8. Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію): Закон України від 06.03.1992 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1992. – № 24. – Ст. 350.

9. Про оренду державного та комунального майна: Закон України від 10.04.1992 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1992. – № 30. – Ст. 416.

10. Про страхування: Закон України від 07.03.1996 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 18. – Ст. 78.

11. Про передачу об'єктів права державної та комунальної власності: Закон України від 03.03.1998 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1998. – № 34. – Ст. 228.

12. Про оренду землі: Закон України від 06.10.1998 р. // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1998. – № 46–47. – Ст. 280.

13. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 р. // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2001. – №№ 5-6. – Ст. 30.

14. Про іпотеку: Закон України від 05.06.2003 р. // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2003. – № 38. – Ст. 313.

15. Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 06.11.2009 р. № 9. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua>

16. Про деякі питання визнання правочинів (господарських договорів) недійсними. Постанова Вищого господарського суду України від 09.05.2013 р. № 11. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>

17. Інформаційний лист Вищого господарського суду України від 07.04.2008 № 01-8/211 «Про деякі питання застосування Цивільного і Господарського кодексів України». [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.arbitr.gov.ua>

18. Узагальнення Верховного Суду України «Практика розгляду судами цивільних справ про визнання правочинів недійсними». [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua>

19. Івченко А.О. Тлумачний словник української мови / Худож. Оформлювач С.А. П'яткова. – Харків : Фоліо, 2002. – 540 с.– (Б-ка державної мови).

Прилуцький Р.Б., Зерниченко А.А. Щодо проблеми визнання господарських договорів недійсними

У статті досліджено проблеми визнання господарських договорів недійсними. Проаналізовано положення Господарського, Цивільного кодексів України та інших законів, постанови Верховного Суду України та Вищого господарського суду України з цього питання, погляди науковців. Розглянута проблема визнання договору неукладеним. Запропоновано зміни та доповнення до законодавства.

Ключові слова: правочин, договір, господарський договір, недійсний правочин (договір), нікчемні, оспорювані договори, неукладений договір.

Прилуцкий Р.Б., Зерниченко А.А. О проблеме признания хозяйственных договоров недействительными

В статье исследованы проблемы признания хозяйственных договоров недействительными. Проанализированы положения Хозяйственного, Гражданского кодексов Украины и других законов, постановления Верховного Суда Украины и Высшего хозяйственного суда Украины по этому вопросу, взгляды ученых. Рассмотрена проблема признания договора незаключенным. Предложены изменения и дополнения к законодательству.

Ключевые слова: правочин (делка), договор, хозяйственный договор, недействительный правочин (договор), ничтожные, оспоримые договоры, незаключенный договор.

Prylutskyi R.B., Zernichenko A.A. About a problem of recognition of the economic contracts void

In clause the problems of a recognition of the economic contracts void are investigated. The rules of the Economic, Civil codes of Ukraine and other laws, decision of the Supreme Court of Ukraine and Superior economic court of Ukraine on this question, sights of the scientists are analysed. The problem of a recognition of the contract not made is considered. The changes and additions to the legislation are offered.

Key words: *pravochyn (bargain), contract, economic contract, void pravochyn (contract), insignificant, voidable contracts, not made contract.*

Стаття надійшла до редакції 10.11.2013.